

Григорій Сковорода

КНИЖЕЧКА,
ЩО НАЗИВАЄТЬСЯ SILENUS
ALCIBIADIS,
ТОБТО ІКОНА АЛКІВІАДСЬКА
(ІЗРАЇЛЬСЬКИЙ ЗМІЙ)

Електронна бібліотека української літератури
КІУС

Григорій Сковорода. “Книжечка, що називається Silenus Alcibiadis, тобто ікона алківіадська (Ізраїльський змій)”. 1776 (1780) р.

Переклад: Марія Кашуба

Набір: Леся Хмілярчук

Електронне форматування: Максим Тарнавський

Текст звірено із виданням: *Григорій Сковорода. Твори в двох томах. Том 2. Трактати, діалоги, притчі, переклади, листи.* Ред. Олекса Мишанич. Київ: УНІГУ & НАН України, 1994. ст. 7–33.

© Канадський Інститут Українських Студій

КНИЖЕЧКА,
ЩО НАЗИВАЄТЬСЯ SILENUS ALCIBIADIS¹,
ТОБТО ІКОНА АЛКІВІАДСЬКА
(ІЗРАЇЛЬСЬКИЙ ЗМІЙ)²

Написана 1776 року, 28 березня.
Піднесена в день Пасхи

ВЕЛЬМИШАНОВНОМУ ПАНОВІ
СТЕПАНУ ІВАНОВИЧУ, ДОБРОДІЄВІ ПОЛКОВНИКОВІ
ЙОГО ВИСОКОРОДІЮ ТЕВ'ЯШОВУ

Вельмишановний пане!

Добре відоме Сократове слово: “Інший живе для того, щоб їсти, а я їм для того, щоб жити”³.

Життя не те означає, щоб лиш їсти й пити, а бути веселим і куражним, і ситість тілесна не дасть куражу серцю, позбавленому своєї поживи.

У цьому-то розумінні вчив своїх друзів Епікур, що життя залежить від насолоди і веселість серця — це життя людини. Гораций так само, як Епікур, мислить: “Nec dulcia differ in annum...” тобто: “Насолоди не відкладай на рік”. А що він під насолодою розуміє веселість серця, видно з наступного: “Ut quocunque loco fueris, vixisse libenter te dicas”, тобто: “Аби міг ти сказати про себе, що всюди тобі жилося куражно”⁴.

Утіха й кураж, кураж і насолода, насолода і життя є те ж саме. І що Гораций сказав: “Насолоди не відкладай”⁵, те Сенека⁶ розтлумачив: “Життя не відкладай”. “Sera nimis est vita crastina. Vive hodie”⁷. “Живи сьогодні”.

Силу цього слова не розкусивши, люди в усіх віках і народах знеславили Епікура за насолоду і вважали його самого пастухом стада свиней⁸, а кожного із друзів його величали: “Epicuri de grege porcus”⁹.

Та коли життя від сердечної веселості, а веселість від насолоди, то від чого залежить насолода, що насолоджує серце?

Пояснює боговидець Платон* : “Немає солодшого від істини”¹⁰. А ми можемо сказати, що лиш в істині живе справжня насолода і лиш вона животворить серце наше, яке володіє тілом. І не помилюся якийсь мудрець, поклавши межею між ученим і невченим границю мертвого і живого.

Піфагор, зрозумівши емблему трикутника і побачивши в ньому істину, з радістю гукає: “Знайшов! Знайшов!”¹¹

Видно, що життя тоді живе, коли думка наша, полюбляючи істину, любить висліджувати стежини її і, зустрівши око її, торжествує й веселиться цим незгасним світлом. Світло це насолоджує й старість Солона; а він, і старіючи, кожен день відкушує щось від споживаних усіма, але не вичерпуваних насолод, які зігрівають і живлять

---

* Divinus Plato¹³.

сердечні думки, як весняне сонце кожну істоту. І як правильна циркуляція крові у звірів, а в травах — соків породжує добробут їхнього тіла, так істинні думки освітлюють благодушністю серце. І не дивно, що пам’ятники й записки деяких вибраних людей мають у заголовку такий напис: “*Житіє і життя* такого-то”.

Житіє означає: народитися, їсти, рости й зменшуватися, а життя є плодоношення, що вирросло із зерна істини, яка панувала у серці їх. І не даремно друг істини — Ціцеронів Катон¹² любив на старості бенкети, але сповнені поживними для серця мудрими бесідами, що малюють невидиму, однак прекрасну картину істини, яка притягує всі їхні почуття і насолоджує.

До чого ж ця мова? До того, що високих родів люди не лише в позовах, війнах, комерціях, домобудівництвах, мистецтвах, а й у найпершому пункті, тобто в думках щодо Бога, повинні знаходити істину і противитися забобонам.

Правда, що земна куля без болотних калюж, без мертвих озер, без гнилих і долинних низин бути не може. Але в таких місцях жаби й споріднені з ними птахи хай гніздяться, а соколи з орлами вгору, у простір чистих небес, хай здіймаються, облишивши дріжджі для непросвіщенної підлості.

Отже, благочестиве серце між висипаними курганами буйного безбожництва і між підлими болотами рабпристрасного марновірства, не відхиляючись ні праворуч, ні ліворуч, прямо тече на гору Божу і в дім Бога Якового.

Правильне слово, що цар і суддя ізраїльський, а християнський Бог є Біблія.

Та цей Бог наш спершу на єврейський, потім на християнський рід незліченні й жахливі навів забобонів паводки.

Із забобонів народилися нісенітниці, секти, суперечки, ворожнечі міжусобні й дивні, ручні й словесні війни, дитячі страхи тощо. Немає більш жовчного й твердішого марновірства і немає нічого більш нахабного, як шаленство, розпалене сліпим, але ревним глупого повір’я жаром тоді, коли ця єхидна, воліючи безглузду й недостатню брехню, ніж милість і любов, забувши почуття людинолюбства, жене свого брата, дихаючи вбивством, і цим сподівається служити Богові.

Цей семиголовий дракон (Біблія), вибльовуючи водоспади гірких вод, усю свою земну кулю покрив забобонами. Вони є не що інше, як нерозумне, та наче Богом здійснюване й захищуване розуміння.

Кажуть марновіру: “Слухай, друже! Не може це трапитись... Проти природи... Тут щось приховується”. Та він щосили з жовчю кричить, ніби справді літали коні Іллі. Начебто при Єлисеї плавало залізо, розділялись води, повертався Йордан, за Ісуса Навина зачепилося Сонце, за Адама змії мали людську мову... Ось! Начебто скоро кінець світу... Бог знає, можливо, наступного 1777 року впадуть на землю зірки... Що? Хіба не можна, щоб Лот був п’яний від нововичавленого вина?.. Хай воно в нас не хмільне, а від Бога все можливе...

Обпившись цих дріжджів, марновір бенкетує і козлоголосить, проголошуючи ворогами й еретиками всіх, хто з ним не погоджується. Краще не читати й не чути, ніж читати без очей, а без вух слухати й навчатися марноти. Це дитяче мудрування, яке викриває нахабність і непостійність блаженної природи, наче вона колись і десь робила те, чого тепер ніде не робить і надалі не робитиме.

Все ж те невелике, що не потрібне, і непотрібне все те, що не завжди і не всюди можливе. Можливе й потрібне, а потрібне й корисне є те ж і навпаки. Яка ж слава й хвала робити неможливе?

Все, заборонене законом блаженної природи, є тим не корисне, чим не можливе, а чим корисне, тим можливе. Тому-то й благословенне царство її і дивний смак має оце слово Епікурове: “Подяка блаженній природі за те, що потрібне зробила нетрудним, а трудне непотрібним”.

Повстати проти царства її законів — це нещасна велетенська зухвалість, що любить перешкоди, неможливість і марноту, а супостат повзе.

Як же могла повстати сама на свій закон блаженна натура, якщо вона веліла потопати залізу — і було так?!

Такі безглузді думки хай мають місце у дитячих та підлих умах, а не у змужнілих і знатних родів людей. Хай смакують цю Божу брехню і буйство діти, і то до часу, а розважливі хай готуються до кращого столу. Вони, не будучи співучасниками цієї брехні й буйства, можуть не запалювати, а гасити факел, що збудує загальну тишу й бенкетуючий розкол.

Немає більш шкідливого, ніж те, що побудоване для головного добра, а стало розтлінним. І немає більш смертоносною для суспільства рани, ніж марновірство — листя для лицемірів, маска шахраям, заслона дармоїдам, стимул і підігрів для людей з дитячим розумом.

Воно розлютило премилосердну утробу Тита, зрівняло з землею Єрусалим, зруйнувало Царгород, спотворило братньою кров'ю паризькі вулиці, сина на батька озброїло¹⁴. І не даремно Плутарх гіршим від безбожництва вважає марновірство. Для мене ж краще, коли люди скажуть, що Плутарха на світі не було, ніж що він був нахабний, непостійний, немилосердний тощо. Та й справді, марновір сумує, якщо хтось на південь, а не на схід з ним молиться. Один злий, що занурюють, інший біситься, що обливають охрещуваного. Один кляне квас, інший — прісний хліб... Та хто порахує всю павутину марновірних голів? Наче Бог — варвар, щоб за дрібницю ворогувати.

У всіх цих своїх нісенітницях біжать до своєї покровительки Біблії, а вона з непокірними розбещується.

Біблія є брехня і буйство Боже не в тому, щоб брехні нас навчала, та лиш у брехні відпечатала сліди й шляхи, що ведуть повзучий розум до найвищої істини, як показує оце питання: “Коли ж уведеш мене в кордони їх?” “Чи знаєш шляхи їх?” (Йов, 38).

Усі ж створіння є брехня непостійна й оманлива, і всі створіння є поле слідів Божих. У всіх цих брехливих термінах чи границях ховається й з'являється, лежить і встає пресвітла істина, і про неї ж слово: “Істина від землі засіяла”. “Золото землі отої добре”.

І всім цим слідам, і писаним і висловленим у ній, буде здійснення від Господа, тобто кінець і буття неіснуючим істотам надасть істина Господня. Ось що означає: “Від Бога все можливе”, тобто за істотами воно пусте й недостатне, а за Богом дійсне і точне.

Хто? Хіба хто вчадів чи у гарячці, той скаже: “Залізо плаває... Від Бога ж усе можливе...” І який же це дивний вид богослов'я, якщо в ньому мова про залізо, а не про Бога? Це означає: почати за здоров'я, а закінчити за упокій, за прислів'ям.

Втім же, буде, коли нарешті понад полем тлінного створіння (залізо воно, чи золото, чи алмаз) з’явиться обвита залізом по ребрах своїх пресильна істина, у той час розважливий не замовкне і скаже: “Спливе залізо” (4-та кн. Царств, гл. [6]).

Як сонячний блиск по поверхні вод, води по поверхні голубого озера і як барвисті квіти, висипані по шовковому полі в хитротканих узорах, так у Біблії по лиці сплетеної множини створінь незліченних, як манна й сніг, у свій час являє прекрасне своє око вічності істина. І про цих-то ткачів і книгоплетів, яким був Веселеїл і інші, гримить питання Боже до Йова: “Хто дав жінкам мудрість ткання і спритність вишивання?” (гл. 38).

Тут автори називаються жінками, які зіткали біблійні сувої різних полотен. Ілля теж нам не потрібний. А ця тінь веде себе трохи краще. Та там і написано так: “Чи розумієш, як Ілля піднявся?..”

Ніби за вухо вхопивши, велить здогадатися, що у цих побрехеньках, як у полові, заховалось зерно істини. А це й хлопчик розуміє: “Ілля був схоплений вихором...” Що ж це значить? Відповідь: це слово Боже, не людське і не про людину. Ілля є тінь того: “Хто ходить на вітряному крилі”. А колісниця й кіннота чия? Ізраїлева?.. Аж ніяк! Колісниця Божа, і кіннота його ж. Яків же, як і Ілля, є слабою тінню того: “Підняв вас, як на крилах орлиних, і привів вас до себе”.

Цей на них усіх, як на апостолах і на своїх ангелах, їздить, і не Симеон його, а Вічний Симеона і їх усіх, як лахміття своє, носить.

Подібний до істини видом своїх фігур, наче їздить по них. А вони, вивищуючись у тонкий розум божества, ніби з’являються із землі і, сягнувши свого початку з Йорданом, потім відпадають, як листя після плодів, у попереднє місце тліні своєї з Давидом: “Ослаб мене, хай спочину навіть раніше...”

І це означає: “Перетворить тіло смирення нашого”. Істина, підносячи Іллю, перетворює й їх усіх. У цю гавань прагне душа Давидова і в цьому безпечному місці має намір, як олень, відкласти роги свої. “Хто дасть мені крила?..”

Досягнувши точки, знову повертається у свою ницість. “Раніше навіть не відійду й до того не буду”.

“Хто ненавидить заховану в брехні біблійній істину, той кинувся у бік безбожників, а хто ганяє вітри й насичується брехнею, той марновір, який повзає і грязь із змієм поїдає. Той нахабний і недогадливий, а цей дурний і мерзотний. Більш благородно зненавидіти, ніж коло проскури жувати шматину. Якщо хто відкрив оці вхідні двері: “Спочатку сотворив Бог небо і землю”.

Легко може входити і в інші цих книг помешкання. Здається, ці двері відчинені для кожного, але цю думку спростовує слово Петра: “Ховається ж це від них, що небеса були спершу”, тобто це означає: “Спочатку сотворив Бог небо і землю”. Майже кожна тут думка не смачна, поки не прикладе до неї своєї сили *рука*, яка пише у Даниїла по стіні, а у євангеліста — по землі. І всяка думка підло, як змії по землі, повзе. Та є у ній око голубки, що дивиться поверх потопних вод на прекрасне зображення істини. Словом, уся ця погань дихає Богом і вічністю, і дух Божий витає над всією цією калюжею й брехнею. Я у цій книжечці показую досліди, яким чином можна входити у точний цих книг розум. Писав я її, забавляючи неробство й проганяючи нудьгу, а Вашому високородію підношу

не стільки для цікавості, скільки для того, щоб засвідчити вдячне моє серце за численні милості Ваші, що, подібно до густого гілля дерев, заспокоюють мою бездіяльність прохолодною тінню, так що й мені можна сказати з Мароновим пастухом: “Deus nobis haec otia fecit”¹⁵.

Вельмишановний пане,
Вашого високородія всепокірніший
і багато зобов’язаний слуга,

студент Григорій Сковорода

СУТНІСТЬ ЦЬЄЇ КНИГИ

“Ти хто?” І каже їм Ісус: “Початок” (Євангеліє від Івана, гл. 8).

“Блага мудрість... Ще більше тим, хто бачить сонце” (Премудрості Соломона).

“Блага лють краще сміху. І в злобі лиця стане благим серце” (Премудрості Соломона).

“Початок Сіонові дам...” (Ісаїя).

“Випробуйте писання... Вони є такі, що свідчать про мене” (Євангеліє від Івана).

“Не на обличчя дивлячись, судіть...” (Євангеліє від Івана, гл. 5).

Слово до Бога:

“A te principium, tibi desinat”, тобто: “Ти і від тебе *початок* виходить; до тебе ж *він* і кінець свій приводить”.

ПЕРЕДДВЕР’Я, АБО ГАНОК

Пустельник жив у глибокій самотині¹⁶. Він кожного дня при сході сонця входив у просторий сад. У саду жила прекрасна й надзвичайно лагідна пташка. Він зацікавлено дивився на дивні властивості отої пташки, веселився, ловив і так непомітно проводив час. Пташка, навмисне близько сідаючи, забавляла лови його й, здавалося, тисячу разів могла бути в руках, та не вмів її ніколи спіймати. “Не сумуй про це, друже мій, — сказала пташка, — що спіймати не можеш. Ти будеш вік мене ловити для того, щоб ніколи не спіймати, а лиш забавлятися”. Якось до нього приходив його друг. Після привітання почалась дружня бесіда. “Скажи мені, — запитує гість, — чим ти у дрімучій твоїй пустелі потішаєшся? Я б у ній помер від нудьги...” Та пустельник: “Скажи ж ти спершу, що тебе веселить у співжитті? Я би в ньому помер від суму...” — “Моїх забав три джерела, — гість відповів, — 1) подаю моїм домашнім і чужим посильне благодіяння; 2) добрий стан здоров’я; 3) приємність дружнього співжиття...” — “А я, — сказав пустельник, — маю дві забави: пташку і *початок*. Я пташку завжди ловлю, та ніколи не можу її спіймати. Я маю шовкових тисячу й один фігурний вузол. Шукаю в них *початку* й ніколи розв’язати не можу...”

“Мені твої забави, — каже гість, — здаються дитячими. Та якщо вони невинні й тебе можуть веселити, то я тобі прощаю”. І залишив друга з потішним його *початком*.

*Розділ 1-й*ЗВЕРНЕННЯ ПРИТЧІ ДО БОГА,
АБО ДО ВІЧНОСТІ

Божественні містагоги, або тайноводителі, приписують *початок* лиш єдиному Богові. Та воно так точно й є, якщо оглянутися... Справжнім початком є те, що не мало нічого попереднього. А як всяке створіння народжується й зникає, так, звичайно, щось перед ним було й після нього залишається. Отже, ніщо *початком* і *кінцем* бути не може. *Початок* і *кінець* є те ж, що *Бог*, або *вічність*. Нічого немає ні перед нею, ні після неї. Все у необмежених своїх надрах вміщує. І не їй щось, а вона всьому початок і кінець. *Початок* і *кінець* є, на їхню думку, те ж саме. І дійсно так є, якщо розміркувати. *Вічність* свій простір, який не починається і після всього залишається, навіть до того простягає, щоб вона й випереджала все-все*. У ній так, як у кільці: перша й остання точка є та ж сама, і де почалося, там же й закінчилось.

У самих створіннях це можна запримити; тоді, коли згниває старе на ниві зерно, виходить із нього нова зелень, і гниття старого є народженням нового, щоб, де падіння, тут же було й поновлення, яке засвідчує премудру й всезберігаючу світобудову.

У всіляких же речовинах для допитливого спостерігача премилосердна ця мати майже відчутна, але не зрозуміла, подібна до сумирної, але невловимої пташки.

Це справжнє начало скрізь живе. Тому воно не частина і не складається з частин, а ціле й тверде, отже, й незруйнівне, не переходить з місця на місце, а єдине, безмірне й надійне. А як всюди, так і завжди є. Все випереджає й закінчує, само ні не випереджуване, ні закінчуване. Цим началом благословляється Асир, син Якова: “Вкриє тебе Боже начало”.

Хто крізь морок побачив це начало, той називався у євреїв пророком, називався й священиком, тобто хто святе бачить і показує, тому-то й людським освятителем. Подекуди такі називалися маги, або волхви, подекуди — халдеї, гімносфісти¹⁷; у еллінів — ереї, софи, філософи, ерофанти¹⁸ та ін. Визначені ж до цієї науки звільнялися від усіх життєвих справ. Це означало посвятитися Богові. Тоді вони в природі і в книгах вільно шукали *начало*.

Розділ 2-й

У РЕЧАХ МОЖНА ЗАПРИМИТИ ВІЧНІСТЬ

Землеміри в усіх своїх фігурах ідуть до джерела, знаходять центр і начало. А якщо хтось щиросердний охочий, то може в деяких речовинах помічати дуже тонкий дивного цього начала промінь, який випускає у мороці ранішня зоря.

Глянемо, наприклад, на рибу, названу у римлян гетога, тобто затримування. Вона, прилипнувши до черева корабля, затримує його найшвидший біг.

---

* Все-все: по-грецьки пампан, універсум.

Поки дивишся на рибу, душа не відчуває жодного смаку. А коли проникати оком у приховане в невеликій рибі Боже начало, тоді серце знаходить насолоду сот, знайдених у леві Самсоном. “Гортань його — насолода, і весь — бажання”.

Пуста і марна справа, щоб риба лиш тлінною своєї природи гряззю могла перемогти й загнuzдати швидкість такої жакливої машини, якби у тлінній її пiтьмі не ховався *начальник* той: “Поклав пiтьму, тайну свою”.

Це джерело антипатiї й симпатiї*.

Глянемо на землю і те, що знаходиться навколо нас. Маленький звiрок миша, закрившись за дорожнім запасом у коляску, шалену рись найбуїніших коней доводить до слабості й втоми. Глянь на слабосильну тваринку — людину. Вона водить ведмедів і слонів. Глянь на маленьку компасну коробочку й на малу частину корабля — його стерно. Воно виправляє хід, а та вказує шлях. Маленька іскра руйнує міські мури. Із малесенького зерна виходить велика яблуня. Легеньким шумом повітря є випущене із уст слово, але воно часто або смертельно ранить, або приносить щастя й оживляє душу. Малий птах півень лякає лева, а миша — слона. Невидима пружина в складі рухає весь механізм годинника. Непомітна у циркулі точка є джерелом усіх фігур і машин. Десятифунтова машинка підіймає стопудову вагу. Солом'яне перевесло розбиває кремiнь. Нікчемний папірець громадських законів тримає у спокої суспiльство. Батьківська старість володіє сильними рабами й буйними синами. Слабкого здоров'я цар керує безсловесною народною люттю.

Все це плоттю є ніщо, а сильне прихованою в собі сутністю. “*Дух животворить*“. Це дивне начало: у немiчi — сила, у тлiнi — нетлiння, а у дрiбницi є велич. Воно починаючи — кiнчає, а кiнчаючи — починає; народжуючи — губить, а погубляючи — народжує; протилежним лiкуючи протилежне і ворожим премудро допомагаючи ворожому, як свiдчить гострий фiлософських учнів вислiв: “Unius interitus est alterius generatio” — “Загибель одної речі народжує іншу істоту”.

Розділ 3-й

НАЧАЛО В УСІХ СВІТОВИХ СИСТЕМАХ ВІДЧУВАЄТЬСЯ І ВСЮ ТЛІНЬ, НАЧЕ ОДЯГ СВІЙ, НОСИТЬ; ВОНО Є СВІТ ПЕРШОРІДНИЙ

Глянемо тепер на всесвітній світ цей як на звеселяючий дiм вiчного, як на прекрасний рай із незліченних садів, наче вінець із віночків або машинище, із машинок складений.

А я бачу в ньому єдине *начало*, як один *центр* і один розумний циркуль у їх множині.

Та коли це начало і цей *центр* є всюди, а кола його нiде немає, то бачу в цьому цілому світі два світи, які становлять один світ: світ видимий і невидимий, живий і мертвий, цілий і зруйнівний. Цей — риза, а той — тіло, цей — тiнь, а той — дерево; цей — речовина, а той — образ, тобто основа, що містить речовинну грязь, як малюнок має свою фарбу.

---

* Αντίπαθος, συμπάθος — пристрашний, співпристрашний; пристрасність, співпристрасність.

Отже, світ у світі — це вічність у тліні, життя у смерті, бадьорість уві сні, світло в пітьмі, у неправді істина, у плачі радість, у відчаї надія.

У цьому місці зустрічається зі мною любомудре слово Платонове¹⁹ у такій силі: “Підлість не вважає за істинну точність”. *Nisi quod пріξ teneat*, тобто крім лиш того, що в кулак схопити може, а в кулак можна схопити лиш відчутне. Якщо ж мені скажеш, що зовнішній світ цей у якихось місцях і часах закінчується, маючи належну йому границю, то і я скажу, що закінчується, тобто починається.

Бачиш, що одного місця границя одночасно є й двері, що відчиняють поле нових просторів, і тоді ж починається курчатко, коли псується яйце.

І так завжди все йде у безкінечність. Все наповнююче *начало* і світ цей, будучи тінню його, границь не має. Він завжди й всюди при своєму началі, як тінь при яблуні. У тім лиш різниця, що дерево життя стоїть і існує, а тінь зменшується; то переходить, то народжується, то зникає і є ніщо.

*Materia aeterna*²⁰.

Розділ 4-й

ТУТ КІЛЬКА ЗНАМЕН, ГЕРБІВ І ПЕЧАТОК, ЩО ТАЙНО УТВОРЮЮТЬ ГІРНЕ НАЧАЛО

Це єдине *начало* як главу мудрості любомудри в різні віки і народи різними фігурами й монументами зобразили, наприклад кільцем, кулею, сонцем, оком... А як кільце, так перстень, гривна, вінець тощо є той же образ.

За кулею йдуть зірки, планети, плоди, зерно, дерево, рай та ін. За сонцем — ранок, світло, день, вогонь, промінь, блискавка, блиск, дорогі камені, золото, гарні й духмяні квіти тощо. Райдуга, що чудово сяє, теж взята в образ. Зороастр²¹ зобразив сонцем із оцею піснею: “Почуй, блаженний, що маєш всевидяще вічне око!”

Звідси у стародавніх персів поклоніння сонцю, а день недільний названий днем сонця, тобто день Господній.

Образ ока дав привід зобразити людьми, звірами, скотиною, птахами, рибами й гадами. Звідси нагода для ідолопоклоніння. Підлість, бачачи на чесних місцях написані або висічені фігури створінь і не сягнувши у тайноутворене через це богоначало, сліпо, наче за якір спасіння свого, вхопилась за нікчемну тінь образів і загрузла в ній. Звідси обожнення людської тліні щодо інших тварин. Звідси нікчемні, безглузди думок книги, розколи, помилки й дуже заразна виразка, гірша від безбожництва, — марновірство. Воно те саме, що й ідолопоклоніння. У що хто вірить і на що надіється, те й вшановує. Марновір марновірному вірить, ідолопоклонник пусте шанує.

Та кожного створіння фігура є нечестива пустота, якщо втіленням і вміщенням своїм не освячує [її] один святий. “Ідол є ніщо”.

Ідол, фігура, образ є те ж і ніщо. Освічені також зобразили джерелом, а слідом за тим водою, росою, імлюю, снігом, льодом, інеєм й іншим.

І серце взяте в образ, як корінь життя, оселя вогню й любові. І камінна гора, що стоїть посеред моря, а слідом за тим острів, гавань, суша або тверда земля [материк] і інше. Серед образів і крила орлині. Вони, підіймаючи схилене додолу пташине тіло, відображають іншу сутність.

А змії, що тримає в устах свій хвіст, привідкриває, що безкінечне *начало* і безначальний кінець, починаючи, закінчує, закінчуючи, починає. Та незліченний є таємнообразний морок божественних ворожінь.

Розділ 5-й

НА ЦЬОМУ НАЧАЛІ ЗАСНОВАНА ВСЯ БІБЛІЯ

Це істинне і єдине *начало* є зерно і плід, центр і гавань, *початок* і *кінець* усіх книг єврейських.

“Спочатку було слово”. Тобто: слово всієї Біблії створене для того, щоб вона була єдиним монументом *начала*.

“Спочатку було слово”. А щоб не було сумніву, що це *начало* є не підле, а високе, істинне й єдине, тому поряд написано: “І слово було до Бога”.

Коли ж вона створена до Бога і для Бога, тоді ця книга, що Богом дихає, і сама стала Богом. “І Бог був слово” так, як вексельний папірець чи асигнація стала монетою, а заповіт — скарбом. Це слово здавна створене до Бога. “Цей був одвіку до Бога”. Треба читати так: “Це було одвіку до Бога, тобто слово (цей *λογος*)”. Все у ньому богодане, і немає нічого, що б не йшло до Бога. “Все тим було...” І як у нікчемному вексельному папірці ховається імперіал, так у тлінній і смертній цих книг тіні і в мороці образів таїться пречисте, пресвітле й живе. “У тому було життя” й ін.

Розділ 6-й

БІБЛІЯ — ЦЕ МАЛЕНЬКИЙ БОГООБРАЗНИЙ СВІТ, АБО СВІТИК. СВІТОБУДОВА ЛИШ ЇЇ СТОСУЄТЬСЯ, А НЕ ВЕЛИКОГО, НАСЕЛЕНОГО СТОРІННЯМИ СВІТУ

Мойсей, догоджаючи єгипетським священикам, зібрав в одну громаду небесні та земні створіння, і, додавши рід благочестивих предків своїх, зліпив книгу Буття, тобто світобудови... Це примусило вважати, що світ створений 7000 років тому.

Але населений світ стосується створінь. Ми в ньому, а він живе в нас. Мойсеїв же, символічний, таємнообразний світ є книга. Вона нічим не зачіпає населеного світу, а лиш слідами зібраних із нього створінь веде нас до єдиного всюдисущого начала, як магнітна стріла, поглядаючи на вічну твердь його.

А в тому не дуже потрібна мудрість, щоб знати, чи спершу створений цвіт, чи народився гриб...

Від цього застерігає нас самий початок книги. “Спочатку сотворив Бог небо і землю”. Кажуть, що у єврейському [варіанті] лежить так: “Спочатку сотворив Боги”. А щоб це розумілось про книгу, написано; “Я гиммел, ке я гарец”, тобто: “Це небо і ця землю”. Ця мова ніяк не підходить для вселенського світу. Коли є лиш одна земля, як раніше вважалось, то недоречно говориться: “Цю землю, це сонце”²².

Коли ж населеним світам немає ліку, як нині почали, вважати, то й тут нісенітниця: “Це небо!..” А інше ж, десяте, соте, тисячне, хто створив? Звичайно, кожного світу машина має своє небо з планетами, що у ньому плавають. Ось нащо створена ця книга світобудови! “Небеса розкажуть про славу Бога...” Немає у ній мови ані слова, щоб не дихало благовістю *вічного*. У всіх цієї землі границях (terminus — знамення) й в усіх кінцях цього Всесвіту виходить провіщення наймилішого *начала* і є земля обітована. “Це не промови, не слова...” й ін.

У *началі* Божому заснував Вічний оці небесні й земні створіння, зібрані у цій книзі лиш для нього. ”Спочатку сотворив Бог небо і землю”. Грязь же ця й покидьки тлінних фігур нанесені негарно й безладно, не маючи ні вигляду, ні доброти. “Земля ж була невидима й необладнана”.

І глибока безодня морської течії пільмою їх невдалого тлумачення вкривається. “І пільма над безоднею”. І дух же Божий над цією грузькою тлінню, наче ковчег поверх всесвітньої води, витає. Він просвічує цю пільму, як блискавка Всесвіт, сходить на неї, як голуб, зігріває, як кокош²³, покриває, як орел хмизове гніздо своє, і крилами своїми нікчемну сутність нашу піднімає у гірне й перетворює. “І дух Божий витав над водами”.

Після цього Мойсеевого вступу починається створення істот, вироблення тіні, творення чудес Божих, фабрика фігур його. “І каже Бог: “Бачу крізь морок вічносуше *начало* і йому рабськи поклоняюся. Чую таємний його у мені грім цей”. “І говорить Бог: слухай, Мойсею! Хай сонячне світло буде фігурою моєю! Вона показуватиме пальцем істину мою, що сяє у тлінній вашій природі, неймовірно для смертних”.

“Хай буде світло!” Отже, раптом сонячне світло одягло блиск слави Божої і образ постаті його, а тіль світила цього стала *сонцем правди* і поселенням *істини*, як тільки *Вічний* заснував у сонці поселення своє.

Оце й є пряме створення сильного! * — робити з нічого чудо, із тіні — точність, дати грязі постать, а підлій тліні — велич.

Усі діла його у вірі, віра в істині, істина у вічності, вічність у нетлінні, нетління у началі, начало в Бозі. “І було світло”.

На цю добру свою справу дивився Вишній добрим своїм оком. Він, зневажаючи підлу хирлявість нашого світла, що терпить захід, лиш дивиться на своє невечірнє світло, що поселилося у речовинному сонці й із його тіні виходить для своїх прихильників, наче наречений із свого чертога. “І бачив Бог світло як добро”.

А щоб із двох сутностей, що становлять одне, не утворилася суміш, а з неї ідолопоклоніння, то розділив Творець між світлом слави своєї і між пільмою тліні нашої, між істиною і між тінню, що утворює: “І розлучив Бог між світлом і...”

---

* Quid est techna poetica? Facere ex malo bonum. Quis bonus?.. Caro nihil...²⁴

І назвав світло істини днем, а тіньовиду п'ятьму — ніччю. “І назвав Бог світло — днем...” Та аби знову не почався розбрат, що розриває двоїну зв'язаних воедино сутностей, то зроблено із п'ятьми й світла, із дня і ночі, з вечора й ранку “*день один*”. Це світ Божий! Літо радості й веселості, жаданий час, день Господній. Один у 1000 років, і 1000 років у ньому.

Цей день сотворив Господь із протилежних природ: із лукавої й доброї, тлінної й нетлінної, із голоду й ситості, із плачу й радості у незлитому поєднанні.

Між водою підлою й небесною як розділяюча, так і поєднуюча закріплена вічна твердь. А на все це дивиться Творець, як на добре, так і на лукаве.

У цей перший день з'явилося фігур 6: п'ятьма, світло, ніч, день, вечір, ранок.

Із тих фігур символів 3: п'ятьма й світло, ніч і день, вечір і ранок.

Символ складається із фігур двох або трьох, що означають тлінь і вічність. Сюди-то й звернутий отой Божий запит до Йова: “У якій землі поселяється світло?” “Яке місце для п'ятьми?” Наприклад: вечір і ранок; вода, твердь і хмара; море й суша.

Вечір є дім тліні, а ранок — місто вічності. “Увечері оселиться плач, а зранку — радість”.

У воді й морі вмістилися п'ятьма й смерть, а на суші, на небі й у хмарі поселилися світло й життя.

“Коли у ріках лють твоя?” “Над небесами слава його”.

Розділ 7-й

ПРО СИМВОЛИ, АБО ОБРАЗИ. ЯК ВОНИ НАЗИВАЛИСЯ У ГРЕКІВ? А ЯК НАЗИВАЮТЬСЯ В БІБЛІЇ?

Такі фігури, що таять у собі таємну силу, названі від грецьких мудреців: *emblemata*, *hieroglyphica*.

А у Біблії називаються: чудеса, знамення, путі, сліди, тінь, стіна, двері, віконце, образ, границя, печать, посудина, місце, дім, місто, престол, кінь, херувим, тобто колісниця, й ін... Вони і є скотина, звірі, птахи, чисті й нечисті, а Біблія є ковчег і рай Божий, простіше кажучи — звіринець.

“Насадив Господь Бог рай у Едемі, на сході”.

Сюди ж у кількість увів і людину. Треба тверезо підіймати очі, коли тут прочитати: одяг, хутро, лахміття, пелени, ясла, коробочка, кошочок, гніздо, нора, щілина, печера, гриб, рів, темниця, пута, сіть, пліт, шатро й таке подібне.

“Які добрі дома твої, Якове, і шатра твої, Ізраїлю!...” Також, коли малюється фігура циркульна, плоскокругла, куляста, яка є перстень, хліб, монета й ін., або виноградні й садові плоди з гілками й насінням тощо. Дивись добре! Наприклад, коли миловида жінка Авигея привезла Давидові, між іншим, 200 хлібин, кошик грон і 200 в'язанок смокв. “Хто прив'язує до лози своє лоша”. “Тобі й насінню твоєму...”

Це природний стиль Біблії! Історичним чи моральним лицемірством так сплести фігури й символи, що одне на лиці, а інше в серці. Лице як шкаралупа, а серце — зерно, і це означає: “Веніамін — вовк, хижак рано їсть, ще й на вечір дає поживу”.

І не дивно, що весь Ізраїль товче у ступах манну* . Манна означає: *що це?* Тобто чудо, а чудо є образ або фігура.

Сама її мова про фігури дихає мороком ворожби, і найкоротша казочка містить у вузлі своєму монумент найсолодшої вічності; як полова зерно, а молюск перлину і як місяць сонячне світло віддає по всій земляності своїй. Наприклад.

Розділ 8-й

ПЕРШИЙ ДОСЛІД. ЩО ВИПРОБОВУЄ СИЛУ ТАКОГО СЛОВА: “ЗВЕРШИЛИСЯ НЕБО І ЗЕМЛЯ...”

Під цим історичним видом заховалось те ж, що й під тим: “Спочатку сотворив Бог...” Звершення, верх, кінець і начало є те ж саме. Яків, благословляючи, тобто творячи фігурою Божою Йосифа, переносить на тім’я голови його силу пагорбів або гірських вершин, що з’являються з-під потопу і які утворюють вічність. Те ж чинить і Мойсей. “Від начала верхів’я гір і від верхів’я пагорбів вічних є земля Йосифова”, — говорить Мойсей. Також поклоняється Яків верху жезла Йосифового. Згадує й Давид верх волосся... Та все це: “Занеміг — ти ж звершив”.

Верхів’я гір, волосся голів, промені зорі й сонця — все це ніщо. Та ці фігури ведуть до Вічного, його ж силою притягвані, як звучить його запит до Йова: “Вечірню зірку за волосся її чи притягнеш?” Лиш він є завершення й кінець світил і знамень. “Хай стане сонце! І стало сонце і місяць”. “Поки прийшов, став зверху... Це нині!”

“Звершилися небо, й земля, і всі прикраси їх”. Спаситель, помираючи, видихнув останній зойк: “Звершилося”, — тобто ця історія з повчанням створена спочатку: тобто у Бозі, батькові моєму. “Спочатку було слово”. І все це йде до *Вічного точки*, як до свого завершення. Все це нині завершене вже і прикрашене. “Звершилися небо і земля”.

Це не наше й не до нас. Божі є час, і діло, й слава. “Завершив Бог у день шостий діла свої”.

Коли весь символічний світ налаштований іти до божественного центра, то можна сказати: “Звершилися небо й земля”. І коли вже всі створіння прийшли до наміченої своєї точки й спокою, можна сказати: “Звершилося”.

Як зникає стебло при зрілості пшеничного зерна, а правдивіше сказати, ховається у зерні, так уся фігуральна мертвість, допливши до свого пристановища, пожерта життям, знищується. Цього просить коханий, будучи його фігурою. “Ослаб мене, хай спочину...” “Зникли очі мої...” “Хто дасть мені крила?”

Звідси слова пророків: “зірки впадуть”, “сонце померкне”, “згорнеться небо, як сувій” та інші — дали привід думати, наче населений світ колись загине.

---

* Манна? Quidnam hoc? Що це? Чудо, а джерело його що? По-слов’янськи чудо є старе.

У помираючій на хресті Христовій плоті помирає вся історіальна нісенітниця, і вчасно пролунав голос цей: “Звершилося”.

Тоді померкне сонце, розривається вся фігуральна завіса, а світає ранок всесвітнього й премирного воскресіння.

“Зима минула, дощ відійшов... квіти з’явилися на землі. Час обрізування грон настав”.

“Звершилося”.

Приклад другий.

Розділ 9-й

ВИПРОБОВУЄТЬСЯ СИЛА ТАКОГО СЛОВА: “ВІДПОЧИВ У СЬОМИЙ ДЕНЬ ВІД УСІХ СПРАВ СВОЇХ”

Ось зустрічає смішним лицем історичну нісенітницю! Глупота цим задоволена, а самі премудрі, не розкусивши, спокушаються. Крім наявності, немає тут нічого недоречного, все просте для тих, хто розуміє. Просто сказати: Бог, сотворивши всі створіння фігурами своєї слави, зробив особливим портретом день суботній.

Яклев у своєму ложі, так творча сила його спочиває в фігурі. Це означає *εμβλήμα*. *emblemata**. І не про тлінь написано: “Ліг, спочив, як лев”. “Яків, поклавши ноги свої на одрі, помер”. “Поховали його в печері великій, яку знайшов Авраам”.

Згадай поселення крові, тобто всю фігуральну тлінь. Та не забувай; “У якій землі оселяється світло? Птьмі ж яке є місце?” А субота від усіх чистих фігур краща і найсвітліший заспокоєння чертог. “Благословив Бог день сьомий”.

І не дивно: від усіх справ своїх вибрав цю оселю. Доба складається з птьми й світла. Обидві частини, а частіше світло називається днем. Та джерело й центр світла є сонце.

Ця найпрекрасніша й найблагородніша істота у світі є те, що в тілі око. “У сонці поклав поселення своє”. День є мале коло, що обертається за 24 години. Воно становить круги віків і тисячі літ, як одна форма — мільйони монет. Рівний і примірний течії біг обертає всі дні. І час, і міра, і рух — подібні.

Як сьомий день, так і п’ятдесята субота, що завершує седмицю седмиць, є спокій, присвячений Господу, і п’ятдесятий рік є його ж радісне літо (*jubilaeus*). Отже, субота є свято свят, тобто спокій спокоїв і поселення поселень Божих, як пісня пісень — найголовніша і символів символ, що порівнює тлінь з вічністю, щоб ми пам’ятали її нетління. “Хай буде світло, і було світло”.

Птьма її і вечір приводить до розуму плач усієї тліні, а ранок і світлопромінне сонце голосно проповідує радість сяючої *Вічного* слави. “Небеса повідають славу Божу...”

“День дневі відригує слово, а ніч ночі сповіщає розум”. “І був вечір, і був ранок — день...”

---

* *Εμβλίμα*, тобто вкидка, вмітка, вправка. *Injectio, insertio, tanquam. Praetiosi lapilli in loculum sive oculum annuli*²⁵.

Кожний день фігурної цієї седмиці, маючи сонце, є субота і спокій Божий. “Дуже рано в одну із субот прийшли на гріб, коли засіяло сонце...” Дуже рано засіяло сонце... На перший погляд нісенітниця, та у Бога можливе й це. “Поклав мені ранком ранок”. “Правда твоя як південь”. “Де спочиваєш? У півдні”.

Якщо хтось в одну із цих світлих субот суботу побачить нареченого, що встає, то той може і з інших фігуральних сосків виссати найсолодшу сотів і соку вічність. “Випустив ти в’язнів своїх із рову...” “Гроби відкрилися”.

Розділ 10-й

ПРО ЗАХАРІЙН СВІЧНИК

Захарія, вгледівши через завісу цей семичисельний вічності вінець, чує від Бога: “Сім є цих очей Господніх”. Сім у седмиці сонць і одне сонце. Сім очей вічності і одне недремне око. Ця ж седмиця у Захарії уподібнюється до семилампадного свічника: “Бачив, і це свічник весь золотий”.

Шукав він, та у Бога що це означає? І знайшов, що всіх цих думок стріла спрямована в один лиш центр вічності, знехтувавши всю стихійну грязь. “Це слово Господнє не в силі великий, не у міцності, а в дусі”, — говорить Господь.

Цей світлосонячний свічник просвічує виходи і входи у цю запечатану книгу, а це семипоглядне око весь дім цей свій у цілості досі зберігає. “Господня земля...” Це око відкривається по всій його землі цій з тягарем її. Це сім очей Господніх, що дивляться на всю землю.

І не дивно, що Єзекіїль бачить довкола [завдяки] крилатим своїм тваринам і на колеса насадженим очам. Сказано вже, що Біблія є символічний світ і звіринець Божий, а люди, скотина, звірі й птахи є фігури й херувими²⁶, тобто візочки, що везуть вічності скарб.

Просить Єзекія, що сидить на херувимах, щоб визволив від наруги нетлінну свою діву — Біблію, і цих-то очей його у ній відкриття просить: “Відкрий, Господи, очі твої і дивись”. Про це ж просить і Соломон: “Хай очі твої будуть відкриті на храм цей день і ніч”. Тоді вони не вдень, а лиш вночі відкриваються, коли лиш тінь і фігура бовваніє. Відкриваються вони Веніаміну й братії його.

“Глянувши очима своїми, Йосиф побачив Веніаміна”. Та Веніамін, крім вечора, і рано ще їсть.

“Зголодніють увечері...” “Відверну очі мої від вас”. “Сповнилося зранку...”

Відкриваються Закхею: “Глянувши, Ісус...” Відкриваються Давидові: “У світлі тому побачимо світло”. Та й цей у седмичних днях побачив Бога. “Семирицею вдень хвалив тебе”. Відкриваються Соломонові: “Очі твої голубині”. Та й цей кричить, що під сонцем убогість, і труд, і немає потішних новин, крім того, що спочиває на сонці. “Поки дихає день...” “Де спочиваєш? — У полудні”. “Покажи мені вид твій...”

У всіх таких як містяться всередині їх, так і відкриваються Вічного очі. А без цього вони і недужі, й кульгаві, й сліпі. “Тоді скочить кривий, як олень...” “Очі Господні високі, людина ж смиренна”.

Вони тому називаються народ Божий, а Мойсей синів Якова так благословить: “Всі освячені під руками твоїми і ці під тобою є”. Вони — і люди, і бики, і леви, і орли, зайнявши місця єгипетських фігур, названих ієрогліфами.

“Син левів Юда, радостетворні очі його...”

“Першородне теля — доброта його”. “Чи твоєю поведінкою здіймається орел?” “Підняв вас, як на крилах орлиних, і привів вас до себе”. “Очі твої на мені...” (Йов).

Ось чому херувимських цих тварин уявляє Єзекііль крилатими, чотириногими, багатоокими, що везуть колеса багатооки. “На його місце, якщо бачили *начало* одне, йшли слідом його”. Наче в очах їх є високе оте *око*, зіниця вічності, і у світлі світло істинне, а у сонці нове містилося *сонце*. “Начебто було *коло* в колесі”. Він же бачить серед тих тварин палаючі Захаріїні свічки. Відомо, що стародавні свічкою, лампадою й оком світу називали сонце, а людина є маленький світик. “Спочив у день сьомий”.

Розділ 11-й

ПРО СНИ ФАРАОНОВІ

Ця радостетворна субот седмиця, з’являючись у різному одязі, з’являється й під виглядом семи колосків, бачених у сні фараоном, і семи корів²⁷.

Тлумачить це сам Йосиф: “Є сім років”. Як субота, так і 50-й рік є чертог Вишнього. А можна здогадатися й із цього, що всі колоски, як і Захаріїні сім лампад, виходять з одного стебла, що у нашому світі не видно.

Чи не подібні сонце і колос?... Яка потреба в гаманцях, якщо в них те ж золото? “Всяка плоть — сіно, і все, як риза, зітліє, а думки у них Божі й ті ж”. Коли сонце освічує, а вино веселить, а хліб зміцнює, тоді не велика різниця. Давидова мова про світло змішує пшеницю, вино і єлей. “Проявився на нас...” і інше.

Мені здається, що сон фараона означає ніч і тінь запозичених у єгипетських священиків і даремно у них шанованих отих фігур, всередині яких прозріло ізраїльське око вічної думки і викрало на свою користь. “Сон фараона один є”. Лиш єгипетська п’ятьма у цих словах, а сила в них Божа. “Як істинне буде слово, котре від Бога”. Потім і сон повторений. Один його, другий колос Божий. “І був вечір, і був ранок...” Оці-то колоски зривали й розтирали апостоли в суботу. Допомогла їм субота, а без неї їх би зустріло те, чим прийняв єврейський сфінкс, — сильний князь Єффай всіх ефремітів²⁸. Він усіх їх переколов, бо не вирішили отакого завдання: “Скажіть колос (шиболет — по-єврейськи)”*. І не змогли так сказати. “І взяв їх і заколов”. Смерть, голод, отрута й виродок є Біблія, що заблудила від свого *начала*.

Видно, що ефреміти про дні перші й літа вічні з Давидом не міркували, а з апостолами не думали про суботу. Не спало їм на думку здогадатися, що всяка трава на третій день, а день *спочатку* сотворений. Тут у всьому гавань... Субота день її і сонце силу, рішення й шабаш усьому надає. А більш правдиво сказати: зіниця сонця — маленьке, вміщене у сонці сонечко.

* Не вимовили ши, лиш шиболет, через це загинули (Книга Суддів).

У цій найсвітлішій із всіх своїх чертогів палаті, відпочиваючи, прекрасний наш Йосиф (прикладатель) до фігурної своєї системи, до очей світу, що сходять і заходять сонцем, до проростаючої і в’янучої трави, всякої плоті світло, сенс і смак прикладає, оновлюючи вигляд фігур і сам на всяку свою похвалу прикладаючи. Треба лиш із цієї твердості його викликати, обрізати йому волосожарні промені, зняти світло, що його огортає, і все лахміття відіслати на захід. Тоді залишиться й вознесеться Господь єдиний. “Ліг, спочив...” “Спочив у день сьомий”.

Розділ 12-й

ПРО АВРААМОВУ ЖЕРТВУ

Багата ця й чудова фігура сонце є ситою жертвою Богів. Сім субот, сім корів, убогість наша, а жир Божий. Наш голодний вечір, а його ранок ситий. Жир є те ж саме, що у Захарієвих лампадах елей: і освічує, і насичує. Оцю-то “візьми мені телицю трилітню”, — велить Бог Авраамові. Він, піднявши жертву в розум *начала* і розділивши фігуру на тіль і істину, бачить, що сонце є не що інше як піч, яка димить запашним нетлінним димом*. Тоді сонце, показавши того, кого собою утворює, впало, наче шкаралупа, на захід свій†, а Авраам здивувався, побачивши, що на місце відділеної тліні прийшли нові думки, думки вічні. “Хай птахи розмножаться на землі”. Тут він почув оту горлицю. “Голос горлиці чути в землі нашій”.

Побачив із ковчега голубку, що дивилася поверх потопних вод, і сказано йому, що це зачате в його серці вічності зерно перетвориться на тіль поганських фігур, пожерте ними, і всякий розтопче як підле, та що цим переважаючим поганам він сам дасть суд і рішення і що це насіння наслідить усю їхню землю, запозичивши від несмачного єгипетського Нілу все для Євфратового плодоношення. Від цих корів пропонує найдорожчим своїм гостям масло, і молоко, і теля одне. Лиш один є у всіх цих чистих Божих телиць син, та завжди молодий і прекрасний. “Спочив у день сьомий”.

Розділ 13-й

ПРО СІМ ХЛІБИН

Сюди дивляться і сім хлібин. Одну із цих хлібин їдять два подорожні: Лука і славний поглядом Клеопа, але на шляху суботньому; субота — це і шлях, і смак і подорожнім, і хлібам. Хто ж переламав їм цю твердішу від усякого каменя хлібину?.. Ось хто!

Хто зробив бенкет семи днів, відкрив загадку у день сьомий, попалив стодоли й колосся філістимські, заніс на гору міські ворота, розтерзав лева, спав і встав зі сну свого?.. Вже сонце сідало, нічого було залізом стригти й обрізувати. “Залізо не зійде...” Залишилась лиш зіниця сонця. *Сонечко...* Тут розкриття загадки. Самсон означає

* Глянь! Що означає справжній Содом і Єрихон? За пустодзвоном Єрихон означає пахощі.

† Глянь: “Сонце впало. Жінка Лотова повернулася назад — те ж”.

“сонечко”. “Їм відкрилися очі...” Преблаженне сонечко спочиває у день сьомий, встає у третій, палить усю тлін, руйнує іноплеїнні стіни, відчиняє гроби, відкриває очі, ламає хліби, насичує весь свій почесний народ смаком *вічності*. “Очі всіх на тебе уповають, і ти даєш їм поживу в добрий час”.

Уся ця родина, що має богообразні очі, від останнього апостола до Адама, говорить з Йовом: “Очі твої на мені, і до того ж мене немає”^{*}.

Кількість тих, хто їсть ці хлібини, 4000 або 5000. Тому, що вся сила Господня виходить із Єгипту за 430 років і у цій сумі міститься 7, а седмиць седмиця становить 40, 400 або 4000 з лишком. Потім написано: “Як 4000”, “Як 5000...” І часто згадується четвертий і сьомий рід; “У четвертому роді повернуться”. А як вони є віце-фігурою[†] седмиці, так усього і кожного з них стосується оце: “Шість разів від бід порятує тебе, на сьомий же не торкнеться тебе зло”. Тобто: наситить зранку, помножить і прикладе пшеницю, вино і елей. І додає Йову сім синів і три дочки: “Касію, Ріг достатку й День. “Спочив у день сьомий”.

Розділ 14-й

ПРО ПЛАЦАНИЦЮ, СПУЩЕНУ ПЕТРОВІ

Ця світла седмиця є широкий килим, що вміщує всіх чотириногих, і птахів, і риб, і гадів, і плоди дерев і трав. Все у ній, а саме вона сотворена *спочатку*. Цей небесний килим спустив: “Простягаючи небо, як шкіру”. А коли килим, то й стіл, і дім на сім стовпів, і пропозиція хлібин. І ледве чи над цією скатертиною бенкетує у “Діях” в полудень Петро у світлиці, піднявши всі за Авраамом вгору *начала*. “Заколи і їж”. Там, похваляючись, їсть і Павло: “Маємо ж віттар...” Там причащаються і всі, йому посвячені. “Вп’ються від жиру дому твого...” “Пили ж і впилися з ним”.

І ми можемо сказати: “Маємо віттар”. Та ніхто не поганий, кого Бог для себе освятив. Хай мовчить тут усяка плоть! Хай заколеться! Боже це тіло, а ця тлінна шкіра й вигляд є фігурною завісою храму, де вічний спочиває. “Це кров *моя... Моя...* (над цим слівцем *emphasis* — наголос) *моя, Божа, не людська*”.

Цим полотном повиває Марія немовля, а Йосиф — мерця. “І це вам знамення...”, тобто фігура.

Щаслива земля: коли цей мертвий встав, коли цей Йосиф виведений із фортеці, коли цей Самсон прокинувся, розірвав ланцюги, згорнув небо, як сукно, потряс землею й розігнав усю поганських фігур сторожу. “Там його побачите”, “Спочив у день сьомий”.

Розділ 15-й

ПРО ДРАБИНУ ЯКОВА, ПРО СІМ МІСТ,

^{*} Amplius і до того ж немає. Id est umbra sum et figura; amplius nihilum. Sol est pascha; et ergo sum — solis sol; umbra, umbrae, seu antipascha, id est viceumbra, vicefigura, antitypus²⁹.

[†] Віце-фігура — граесе: **αντίτυπος**.

ЖІНОК, ТРУБ І ГІР...

Драбина Якова, що торкається небес, показує цю ж седмицю. Від неї й через неї витікають і стікають до своєї точки всі фігури, часто називаючись свідками, сторожами й ангелами, тобто слугами, які благовістять мир. “Слава у вишніх Богові...”

Яків, як і дід його, прозрів, що це не людський жарт, а дім Божий, і що ця седмиця є двері, котрі заводять на високий край, а побачив також по заході сонця. Сюди дивляться й клятвені джерела його батька. “Очі твої — як озера в Єсевоні (місті)”.

Клятва, смерть і фігура є одне й те ж.

Ці ж дні є і сім міст Божих, і сім Ісаакових жінок, що як одна одного дотримуються чоловіка, і сім труб, що зруйнували Єрихон. І, звичайно, небо, коли сповіщає славу Божу, є труба.

Ці ж є гори Божі, гори ситі. Там росте ріг Давида, туди сходять усі коліна Ізраїля. Туди ж іде в гірне й Маріам. Там місце стадам оленів і олениць, що народжують. “Перейдемо до Вифлеєма...” “Там народила тебе мати твоя”.

Сюди дивиться і Даниїл Meingard³⁰ з гачками своїх седмиць. І Павло, і Стефан, що йдуть у Галілею. “Знаю людину”. “Тіло її як фарсис (камінь)”. “Як піднялася пишнота її”. “Це бачу небеса відкриті”. “Прийдіть, зійдемо на гору Господню”. Там мир Ізраїлю і гавань усім фігурам! “Спочив у день сьомий”.

Розділ 16-й

ПРО БЕЗКІНЕЧНИЙ ПРОСТІР
І НЕПРОХІДНІСТЬ ДОМУ БОЖОГО

Пізнавши день, пізнаєш седмицю, а цю пізнавши, пізнаєш Книгу Буття й інші, як галузки її. І хоча в цьому непрохідному лабіринті не всякі двері можна відкрити, та вже знаєш, що під тією печаттю не що інше, а лиш Божий таїться скарб. Досить тобі, що отримав вихід і що тобі подарована нитка шовкового клубка від царівни Аріадни³¹, яка веде тебе із цього лабіриту на простір.

Єрусалимська Аріадна є Раав, яка звільнила із Єрихона вивідувачів Ісусових прив’язаною біля вікна червоною мотузкою. Ця мотузочка є для нас вождем у численних, пов’язаних між собою чертогах дому Божого, що розділяє Фареса від Зари, світло від пільми. [Що розділяє море. Бо що є сонце, як не вогненне море?]

Цією мотузкою межує Навин землю, а за цією мірою їсть Єзекіїль священні хліби й воду. “Мотузка червона — уста твої”. “Бачив, і це *муж*, а в руці його шнур землемірний”. “Ним же міряй...” “Відміряється нам”.

Навіщо бажати все перезнати? Ненаситна забава гуляти по солонітських садах і домах, а не все видивлятися. Шукати й дивуватися означає те ж саме. Цей рух веселить і оживляє душу, як швидкість воду, що тече по камінню. Та при повному відкритті всього-на-всього зникає подив. Тоді слабне апетит і настає насичення, потім нудьга і сум. 1000 років і один день — одна фігура і 1 000 000 їх є те ж саме. Коли щось незрозуміле, закричи

з Варухом: “О Ізраїлю! Який великий дім Божий! Великий і не має кінця”. “Це море велике...”

Розділ 17-й

ПРО ЗМІЯ

Мойсей між іншими фігурами запозичив у єгипетських священиків і фігуру змія, що відображає Божу премудрість. “Змій же був наймудріший...” А якщо одна фігура, то й уся Біблія є змій. Здіймає його Мойсей вгору, щоб не помер Ізраїль. Те ж євангельський змій каже: “Якщо я буду піднесений від землі, тоді все притягну до себе”. Цей змій, повзаючи по землі, всю цю Мойсеєвого світу систему і Адама з усією тут населеною родиною псує. Всі вони залишаються дурними й несмачними бовванами, поки не розкусити йому голову. Голова його є седмиця. Отже, Біблія є змій, хоч одноголовий, а розтопче йому голову той, хто спочиває на сонці. Вибрана із фігур фігура — сонце є і мати, і діва, що випускає з лона прийняте від Бога вічності зерно. “Той зітре твою голову”. Цей-бо змій залишиться лиш підніжжям того, хто сидить у сонці. Тоді все оживляється, а мертві встають до своєї точки. В іншому випадку цей чорний дракон, вибльовуючи безодню гірких вод, огорнутої в сонце сина апокаліптичної жони, потім усю обітовану землю потопляє, та жоні даються орлині крила, щоб народила не в підлому місці й не смертне. “Дитя її було взяте до Бога”.

Цей є горда зірниця, сатана й ворог ангелам, херувимам і всім фігурам, що носять Господа. Не може дивитись Соломон як на орла, що летить до сонця, а не до *сонечка*, так і на огидне цього змія повзання. І ледь не цей згадується у притчах раб, що воцарився; а щоб цього не сталося, то Даниїл, який спочив у рові лева, вкидає цьому гаспидові у пекельну пащу хлібець, спечений із смоли запашних дерев, і жиру, і бавовняного паперу. Все це є фігури вічності. “Смирна, й стакти, й касія”. “Хто віддає сніг свій, як вовну (бавовну)”. “І жиру пшеничного, насичуючи тебе”.

Від цієї нашого Даниїла дивної пилюлі змій луснув.

“Той зітре твою голову”. Встає й Йона від лица Господнього. Це муж, чудовиськові в черево кидає його Бог. Тоді рятується все священного цього світу поселення з людьми його. Ніневія означає житло, а Йона є голуб.

“Держай, земле... держайте, тварини польові”. “Діти Сіону, радійте, бо дав вам поживу в правді!” Лице, від якого встає Йона, рів лева, піч, що димить смирною, ковчег і кивот, Самсонова й Адамова жона, ризи Йосифа, чертог сонячний *Вічного* є те ж саме. “Одягається світлом, як ризою”. “Той зітре твою голову”. Розтерзавши цього диявола, який рикає, *Самсон* знаходить у трупі його насолоду вічності.

Це діється при місті Фамнафі. *Фамна* означає образ. “Той твою зітре голову”. Мойсея наслідує наперсник, називаючи істину світлом, що просвічує будь-яку людину, пришельця у цей символічний світ. Він ставить предтечу на місце головної сонячної фігури.

“Хай свідчить про світло...” “Був світильник...” Та менше сонечко більше від великого. “Йому належить рости, мені ж зменшуватись”.

Цей суддя ізраїльський руйнує все старе фігур повзаня, оновлює сутність нашу, перетворюючи несмачну воду в веселе вино і надаючи всій Біблії меду вічності. “Дасться мені всяка влада...” “Той твою зітре голову”.

Цього просять Давид з Мойсеєм, що криком будять заснулого на колінах своєї Даліли. “Хай воскресне Бог...”

“Встань, Господи, і хай розсиплються вороги твої!” “Спочив у день сьомий...”

КАТАВАСІЯ³², АБО СХОДЖЕННЯ

Завершивши другий приклад, знову кажу, що в Біблії одне на лиці, а інше в серці. Як Алквіадська ікона, що по-грецьки називається στήνός, з лица була жартівлива, а всередині ховала Божу велич. Благородний і забавний є обман і фальш, де знаходимо під брехнею істину, мудрість під буйством, а в плоті — Бога. Ось справжнє, назване у стародавніх греків ποιητα, тобто творіння!³³ А такі письменники є справжніми поетами, і нітрохи не дивно, що Мойсея звать ошуканцем.

Цей змії навмисне створений; хай поглумляться з нього зборища тих, які зухвало судять! І не дивно, що для цих лісів і високих Божих гір народжується не лев чи орел, а миші, їжаки, сови, одуди, кажани, шершні, жаби, псячі мухи, ехидни, василіски, мавпи й лисиці, які шкодять солонівським виноградам. “Випробуйте Писання!”

Кінець! І святому Богу слава!

Переклад М. Кашуби

ПРИМІТКИ

КНИЖЕЧКА, ЩО НАЗИВАЄТЬСЯ SILENUS ALCIBIADIS,
ТОБТО ІКОНА АЛКІВІАДСЬКА (ІЗРАЇЛЬСЬКИЙ ЗМІЙ)

Трактат відомий у двох редакціях, що мають різні назви. Перша редакція 1776 р. під назвою «Ікона Алквіадська...» зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НА України (ф. 86, N 7). У ній є сліди пізніших виправлень і доповнень, а також примітки, зроблені значно пізніше. У 1780 р. Сковорода переписав і заново відредагував свій трактат. Другий автограф також зберігся — у Харкові, в філіалі Центрального архіву колишнього Міністерства внутрішніх справ. Крім двох автографів, відомо сім рукописних копій цього твору кінця XVIII — початку ХХ ст.

Вперше уривки трактату були опубліковані Д. І. Багалієм у 1894 р. під назвою «Ізраїльський змій» за другим автографом. Повністю трактат вперше був опублікований 1912 р. В. Д. Бонч-Бруєвичем за тим же автографом. У виданнях АН України 1961 і 1973 рр. основою публікації є перший автограф із пізнішими виправленнями й доповненнями самого Сковорода, які він зробив 1785 р., тобто вже після другої редакції твору.

¹ Назва трактату походить від так званих алквіадських силенів. Алквіад (бл. 450 — 404 до н. е.) — афінський державний діяч і полководець, учень і друг Сократа, особистість добре znana й описана в античності. Він є одним із персонажів діалогу «Бенкет» Платона, де порівнює Сократа з силеном, всередині якого заховані зображення богів. Взагалі ж силенами називали негарні скульптурні фігурки, порожні всередині, де зберігалися прекрасні статуї. Образ силенів був дуже популярний у середні віки і в епоху Відродження. Так, Еразм Роттердамський у ХХІХ гл. свого твору «Похвала глупоті» пише про те, що кожна річ має два лиця, подібно до Алквіадових силенів, і ці обличчя не подібні одне до одного. У подібному значенні вживає цей образ і Сковорода, щоб підкреслити різницю внутрішнього (невидимого) і зовнішнього образу речей.

Даний твір посідає визначне місце у філософській еволюції Сковорода. У ньому філософ чітко формулює свою концепцію двох натур (видимої і невидимої, тлінної і вічної) і трьох світів (макрокосму — природи, мікрокосму — людини і світу символів — Біблії). Цим він підводить філософську основу під своє вчення про спорідненість праці й людське щастя. Стверджуючи тезу про вічність створеної Богом матерії і її збереження при взаємопереході речей із одного стану в інший, він утверджує важливість внутрішньої, духовної природи, відкидаючи все зовнішнє, яке є лиш марновірство, забобони й джерело марних суперечок, породжує війни й розбрат. Це стосується також релігійних обрядів, які для багатьох людей замінюють справжню віру.

Щодо форми цей твір характеризується переходом від діалогу до трактату, де думки викладені вже безпосередньо від самого автора.

² Назва другої редакції твору «Ізраїльський змій» має своїм джерелом біблійний образ, який, як і образ силенів, часто зустрічається у різних творах Сковорода, звичайно майже в одному й тому ж смислі. При цьому важливо, що мислитель використовує цей образ у збірному значенні, узагальнюючи різні біблійні легенди і виділяючи два аспекти його алегоричного тлумачення: 1) плазун, що спокушає Єву, переслідує жінку, яка повинна

народити дитину тощо, апокаліптичний змії (дракон) символізує низькі пристрасті, сваволю плоті; 2) друге тлумачення образу змія у протилежному смислі має джерелом біблійну легенду про покарання євреїв за непослух Богові. Спершу вони зазнали нападу смертоносних зміїв, а потім перед ними для вилікування від страху й для нагадування про Бога Мойсей встановив відлитого ним мідного змія. Символом вічності вважається змії, звинутий у кільце.

³ До цих слів, що приписувалися Сократові, Сковорода звертався неодноразово, тим самим підкреслюючи близькість власного життєвого принципу до практичної етики Сократа, до його розуміння закликів до самопізнання, поміркованості й самовдосконалення.

⁴ Ці думки Епікура викладені у відомому листі до Менекея. Слова Епікура «все природне здобувається легко, а пусте (зайве) трудно дістається» Сковорода творчо розвинув, пов'язавши їх з ідеєю «спорідненої праці», у якій він вбачав головне джерело людської насолоди й щастя.

⁵ Такий заклик дуже характерний для римського поета Горація, послідовника епікурейської етики, автора заклику «Лови день». Високо оцінюючи Горація як поета і мислителя, Сковорода називав його пророком.

⁶ *Луцій Анней Сенека* (між 6-3 р. до н. е. — 65) — римський письменник, філософ-стоїк. Ідеї Сенеки використовувались ідеологами раннього християнства. Він закликав до стриманості, чесноти, морального вдосконалення, хоч у житті прагнув багатства й слави. Сенека не був прихильником вчення Епікура. Факт, що Сковорода згадує Сенеку поряд з Епікуром і Горацієм, свідчить лише про однакові симпатії мислителя до епікуреїзму і стоїцизму.

⁷ «Надто пізно жити завтра» (*лат.*).

⁸ Мова йде про перекидання вчення Епікура, який начебто закликав до нестриманості в насолодах, аморальності й розпусти. Особливо такі нападки характерні для середньовічної філософії, коли проповідувався аскетизм і стриманість у почуттях. Сковорода відкидає перекидане розуміння етики Епікура. Він полемізує з Плутархом щодо епікурівського розуміння насолоди й щасливого життя.

⁹ «Свиня із стада Епікура» (*лат.*) — так жартівливо називав себе Горацій у деяких своїх творах (див. «Послання», 1, 4, 16).

¹⁰ Називаючи Платона «боговидцем», Сковорода хоче підкреслити, що грецький філософ не зупинявся на пізнанні видимої, зовнішньої сторони явищ, а проникав у сутність речей.

¹¹ Теорія чисел Піфагора і числова символіка давньогрецького філософа тривалий час привертала увагу Сковороди. Ідеї Піфагора своєрідно переплітались у нього з триєдністю невидимої натури.

¹² *Катон Старший* — фантастичний звір, описаний у середньовічних "Бестіаріях" та "Фізіологах". Ціцероном названий тому, що Ціцерон присвятив йому свій твір «Про старість», із якого Сковорода й запозичив наведені думки.

¹³ Божественний Платон (*лат.*).

¹⁴ Тут Сковорода, виступаючи проти марновірства й забобонів, породжених буквальним розумінням Біблії, її текстів та легенд, показує, до яких згубних наслідків це

призводило, зокрема, до зруйнування Єрусалима римським імператором Титом Флавієм Веспасіаном під час повстання в Юдеї 66 — 73 рр. Як встановив Л. Махновець, одним із джерел подібної оцінки дій Тита є уявлення про особу імператора, почерпнуті Сковородою з опери «Милосердя Титове». Філософ говорить також про розорення Царгорода (Константинополя) у 1453 р. турками і про різню в Парижі 24 серпня 1572 р. між католиками й гугенотами, яка ввійшла в історію під назвою «Варфоломійська ніч».

¹⁵ «Бог дарував нам цей спокій» (*лат.*) — ці слова взято з Першої еклоги книги «Буколіки» римського поета Вергілія Публія Марона (70 — 19 р. до н. е.). У «Буколіках» Вергілій зобразив спокійне й розмірене життя землеробів і пастухів таке близьке самому Сковороді.

¹⁶ Це оповідання є своєрідним опрацюванням апокрифічної легенди, яка зустрічається, наприклад, у відомому перекладному збірнику «Велике дзеркало», складеному 1605 р. на основі середньовічних збірок. Воно відоме з Сокальського рукопису XVIII ст., з рукописної збірки І. Франка у бібліотеці НТШ у Львові (див. Хрестоматія давньої української літератури. — К., 1967. — С. 748 — 749). Сковорода переказує цей сюжет, переосмислюючи його в дусі власного розуміння «начала» й «вічності».

¹⁷ Тут Сковорода, нехтуючи відмінністю між названими категоріями людей, підкреслює властиве їм усім прагнення до пізнання «невидимого начала». *Маги* — спершу перські й халдейські жерці (тому їх називали ще й халдеями); *волхви* — за Біблією, пророки, що сповістили про народження Христа; *гімнософісти* — давньоіндійські мудреці.

¹⁸ Верховні жерці у Стародавній Греції.

¹⁹ Сковорода вказує на зв'язок своєї концепції двох натур і розуміння вічності матерії з ученням Платона про ідеї — духовні сутності, які відображають «істинне буття» речей.

²⁰ «Матерія вічна» (*лат.*).

²¹ Заратустра — див. примітку 29 до діалогу «Кільце». Сонце у вченні Заратустри символізує мудрість божества, його недремне око. Стародавні перси поклонялися сонцю і день відпочинку називали днем сонця.

²³ Виходячи з того, що Біблія є світ таємних, символічних образів, Сковорода критикує ідею створення світу, описану у Книзі Буття, оскільки вважає населений світ вічним у часі й безкінечним у просторі. У зв'язку з цим він вказує на суперечності у редакціях відповідних місць у єврейському та християнському текстах Біблії.

²³ Півень.

²⁴ «Що таке поетичне мистецтво? Робити з поганого (злого) добре (гарне). Хто добрий? Плоть — ніщо...» (*Лат.*).

²⁵ «Містечко коштовного камінчика або очко перстенця» (*лат.*).

²⁶ За біблійними переказами, херувими — небесні духи — покровителі пророків і праведників.

²⁷ Йдеться про епізод з життя біблійного Йосифа. Йосиф витлумачив сни фараона, які пророчили сім років достатку, а потім сім років голоду (Буття, XLI — 18 - 27).

²⁸ *Еффай Галаадський* (Єфтай) — біблійний полководець, один із суддів ізраїльських. Перемиг аммонетян на підступах до землі Ханаанської. Перед битвою він дав клятву: після повернення принести Богові в жертву те, що першим вийде з воріт дому йому назустріч. Перемигши аммонетян, він повернувся додому. Йому назустріч вийшла його єдина дочка.

Легенда розповідає, що єфремляни, які жили по той бік Йордану, перейшли ріку і пішли війною на Єффая за те, що він сам переміг аммонетян. Єффай розбив їх і захопив переправу через Йордан, і коли хтось із уцілілих єфремлян просив пропустити його додому через переправу, воїни Єффая запитували, чи не єфремлянин він. Той відповідав негативно. Тоді воїни змушували його вимовити слово "шибболет" (колос), а він вимовляв "сибболет". Нещасного заколювали піками. Звідси вираз Сковорода "єффаєві піки".

²⁹ «Додамо... Я тінь і фігура, більш нічого. Сонце — пасха, а я — сонце сонця, тінь тіні або антипасха, тобто заміна тіні, заміна фігури, заміна образу» (лат.).

³⁰ Показово, що Сковорода до апостолів, які розгадують таємниці фігур Біблії, осягають смисл буття, відносить і себе під псевдонімом Даниїл Мейнгард.

³¹ Йдеться про давньогрецький міф про дочку критського царя Міноса Аріадну, яка допомогла герою Тесею вибратися із лабіринту за допомогою клубка ниток. Сковорода поєднує цей міф з біблійною легендою про Рааву, яка врятувала в Єрихоні вивідувачів Ісуса Навина і тим зберегла життя своє і своєї сім'ї (Книга Ісуса Навина, II — 1 - 24).

³² *Катавасія* — поєднання різних голосів у спільний хор при богослужінні. Тут — резюме, висновок.

³³ Розглядаючи Біблію як творіння, тобто штучно створений світ образів, вигадку, що має на меті втілити невидиме за допомогою видимого й відчутного, Сковорода відповідно ставиться й до авторів біблійних книг як до письменників, твори котрих вимагають «випробування», тобто критичного їх прочитання і осмислення.